

SUMMARY

*Dér, Csilla Ilona***Discourse marker at the periphery? On the positions of the attitude marker *szerintem* ‘in my view’ in spoken Hungarian**

This paper discusses the positions and (modal) roles of *szerintem* ‘in my view’ as discourse markers (more exactly, attitude markers) in spontaneous conversations and in semi-spontaneous interviews. The study approaches *szerintem* from other discourse markers typically occurring at discourse peripheries, showing that – albeit this item, too, typically occurs at the left periphery, especially in the material of the interviews – it often occurs in internal position, too, especially in spoken language, where it also takes scope above the whole proposition. The expression of probability and that of evaluation cannot be told apart either with respect to positions or to the genres investigated, the two are intertwined. Although *szerintem* is most frequently used in initial position, its sequential roles having to do with discourse management (turn taking, taking/yielding the floor) are meagre.

Keywords: periphery, position, scope, discourse marker, attitude marker, spoken language

A lexikai variánsok és az alakpárok kapcsolatrendszere**1. Bevezetés**

A Magyar Nyelvőr 144. évfolyam 2. számában megjelent tanulmányunkban (Lőrincz G. – Lőrincz J. 2020) a nyelvi variativitás elméleti kérdéseivel foglalkoztunk. A magyar és a nemzetközi szakirodalom alapján definiáltuk a nyelvi variativitás fogalmát, és ismertettünk néhány – egymástól csak részben eltérő – variánstipológiát, amelyek véleményünk szerint haszonnal alkalmazhatók a kérdéskör további kutatásában. Dolgozatunkban többször jeleztük – az összegzésben pedig nyomatékosan kiemeltük –, hogy az alakváltozatokkal azonos jegyeket (is) mutató lexikológiai jelentésviszonyok, illetve nyelvi jelenségek (pl. részleges alak- és jelentésmegosztás, szóhasadás, dublettek, konvergens alak- és jelentésfejlődés stb.) részletes elemzése és a variativitástól való elhatárolása önálló keretet kíván, amelyet ez a tanulmány biztosít a hazai és a nemzetközi szakirodalomra építve.

Azt is tisztáztuk, hogy bár a nyelvi variativitás az összes nyelvi szinten megfigyelhető, a variánsokat érintő legtöbb nyelvészeti kutatás mégis a lexémaszintre összpontosít, ezért ebben az írásban elsősorban mi is ezt vizsgáljuk, már csak azért is, mivel a különböző lexikológiai jelentésviszonyok (amelyek valamelyikébe a legtöbb szóalakpár besorolható) is elsődlegesen ehhez a szinthez kapcsolódnak. Emellett természetesen beszélhetünk például szintaktikai szinonímiáról vagy a todalékmorfémák homonímiájáról, de ezeknek a jelenségeknek a vizsgálatától ebben a tanulmányban eltekintünk.

A kutatásban a szinkrón nézőpont érvényesítése mellett (pontosabban azzal együtt) nélkülözhetetlen a diakrónia szempontjainak a figyelembevétele is, mivel több rész kérdés, így például a jelentésváltozások különböző típusai is csak a történetiség vonatkozásait szem előtt tartva értelmezhetők adekváтан. A diakrónia kapcsán azonban nemcsak az etimológiai összefüggéseket, hanem az analógian alapuló jelenségeket is érinteni fogjuk.

2. Tisztázandó (alap)fogalmak

A dolgozat elején tisztáznunk kell, melyek azok a nyelvi jelenségek, amelyek ugyan összefüggésbe hozhatók a lexikai szintű variativitással, de el kell határolnunk őket. Előző tanulmányunkban ugyan meghatároztuk az alakpár terminus jelentését, ez azonban jelen dolgozat szempontjából is elengedhetetlen:

„A szóalakpárok olyan alakkettősök, amelyeknek tagjai valamely önállóbb szóelem, képző, jel stb. tekintetében különböznek egymástól, mégpedig úgy, hogy többnyire kisebb-nagyobb jelentéskülönbség is van köztük” (Grétsy–Kovalovszky 1980: 139).

Ez a definíció bizonyos szempontból túl általános, másrésztől viszont megfelelő ahhoz, hogy minden olyan nyelvi jelenséget ide soroljunk, amelyekben a lexikai elemek között bármilyen fokú alak- és jelentésbeli hasonlóság megfigyelhető. Ennek a meghatározásnak az értelmében alakpárnak tekinthetők a részleges alak- és jelentésmegoszlás esetei (*aljazat – aljzat, áldozik – áldoz*), a szó(alak)hasadás körébe tartozó nyelvi jelenségek (*apraja – aprója, dobban – döbben*), a szinonim képzővel létrehozott azonos tövű szinonimák (*zsibbasztóan – zsibbasztólag, tördel – tördös*), a paronimák egy csoportja (*helység – helyiség, fáradtság – fáradság*), a kettős vagy többszörös átvételek (*bödön – puttony, rozsdá – ragya*), az igenévszókból hangrendi átcsapással kialakult párok (*csal – csel, ár – ér*), az álhomonimák toldalékolt alakjai (*daruk – darvak, százada – századja*), a konvergencia alak- és jelentésfejlődés során létrejött párok (*kupa – kupak – kobak, part – mart*), valamint azok az esetek is, amelyek alakja ugyan hasonló, közös szemantikai jegyeik is vannak, de etimológiai összetartozásukra vagy éppen össze nem tartozásukra vonatkozó adatok az általunk tanulmányozott szakirodalomban nincsenek (*omlik – ömlik, apad – eped*). Előljáróban megjegyezzük, hogy bár az ismertető párok tagjai között többféle alak- és/vagy szemantikai viszony lehetséges, ezt azonban az egyszerűség kedvéért formailag nem jelöljük, így minden pár, illetve sor elemeit – kivéve természetesen az egyenes idézetekben szereplőket – gondolatjellel kapcsoljuk egymáshoz.

3. A lexikológiai jelentésviszonyok kapcsolatrendszere

Ahhoz, hogy a vizsgált jelenségeket rendszerben láthassuk, alapvető fontosságúnak tartjuk a Károly Sándor által elkülönített lexikológiai jelentésviszonyok ismertetését, amelyet a jobb áttekinthetőség érdekében az alábbi táblázatban közlünk:

1. táblázat. Károly Sándor által elkülönített lexikai jelentésviszonyok (1970: 78)

JELENTÉS → ALAK ↓	Egy jelentés (monozémia)	Több összefüggő jelentés (poliszémia)	Több összefüggéstelen jelentés (heterozémia)
Egy alak (mononímia)	Egyjelentésű szavak: <i>szú, hasis,</i> <i>pikkelylik</i> (1)	Többjelentésű szavak: (poliszémák): <i>ezüst,</i> <i>baba, kikap</i> (2)	Azonos alakú szavak (homonimák): <i>áll¹, áll²,</i> <i>szeg¹, szeg², szeg³</i> (3)
Több hasonló alak (polinímia)	Alakváltozatok: <i>fel/föl;</i> <i>csoda/csuda</i> (4)	Jelentésmegoszlás: <i>bozotos, bozontos;</i> <i>csoma, csoma;</i> <i>gomb, gömb;</i> (5)	Jelentésselkülönülés: <i>guba, gubó; jóság,</i> <i>jóság; suhan, suhanc</i> (6)
Több különböző alak (heteronímia)	Rokon értelmű szavak (szinonimák): <i>kutya, eb, arc,</i> <i>ábrázat, pofa</i> (7)	Mezőösszefüggés: <i>fül,</i> <i>orr, szem, eszik, iszik,</i> <i>fácán, fűrj</i> (8)	Összefüggéstelen szavak: <i>ló, asztal, indulat</i> (9)

A táblázat középső sorában (4–6 jelöléssel) található az azok a jelentésviszonyok, amelyek elemei alakilag, szemantikailag és etimológiailag is szorosan összefüggenek. Károly Sándor felhívja rá a figyelmet, hogy rendszere nem statikus, hiszen az egyes jelentésviszonyok átalakulhatnak egymásba. Az alábbiakban csak azokat a (táblázat szerinti vízszintes, majd függőleges irányú) változásokat részletezzük, amelyek összefüggésbe hozhatók az alakpárokkal:

2. táblázat. A jelentésváltozások típusai Károly Sándor rendszerében

2→3 jelentésszétválás	<i>daru¹⁺²; 'állatfajta'; 'gépfajta' → daru¹ 'állatfajta'; daru² 'gépfajta'</i>
4→5 jelentéskeletkezés többalakúság mellé	<i>penget – pönget 'pengő hangot hallat' → 'ua.; 'szóba hoz'</i>
5a→5b jelentésmegoszlás	<i>gomb: gömb → gomb¹⁺² 'ruha gombja'; 'torony gombja'; gömb¹⁺² 'mérteni test'; 'torony gömbje'</i>
5→6 jelentésszétválás a többalakúság mellett	<i>idétlen¹⁺², időtlen¹⁺² → időtlen 'idő nélküli'; idétlén 'ügyefogyott, esetlen'</i>
7→8 jelentésselválódás a szinonimák között	<i>csavar 'jobbra-balra mozgat'; csóvál 'ua.' csavar → 'körben mozgat'; csóvál 'jobbra-balra mozgat'</i>
7→9 és 8→9 jelentéselidegenedés	<i>csügged 'függ'; függ 'függ' → csügged 'szomorkodik'; függ 'függ'</i>
6→5b jelentéskeveredés	<i>csótár 'lótakaró'; sujtás 'zsinór; sallang' → csótár 'lótakaró; sallang'; sujtás 'zsinór; sallang'</i>
5→4 jelentésszegényedés a többalakúság mellé	<i>csorgó¹⁺²; csurgó¹⁺² 'csatorna'; 'patak' → csorgó: csurgó 'csatorna, cső'</i>
1→4 alakgazdagodás	<i>gyimilcs → gymölcs; gyümölcs</i>
4→7 alakelkülönülés	<i>? → finn kala; magyar hal</i>

2→5a alakkeletkezés a többértelműség mellé	<i>szem^{l+2}→ szem^{l+2}; szöm^{l+2}</i>
5b→8 alakelkülönülés a többértelműség mellé	? → <i>szőr^x; sörény^{x1}</i>
3→6 alaktávoldás a jelentéskülönültség mellé	<i>guba^l 'ruhadarab'; guba² 'növényrész' → guba^l 'ruhadarab'; gubó 'növényrész'</i>
6→9 alaksztválás a jelentéskülönültség mellé	? → <i>csillog; sajog</i>
4→1 alakszegényedés	<i>sör; ser → sör</i>
8→5b alakközeledés a jelentés-összefüggés mellé	<i>jargal 'lovagol'; nyereg 'lószerszám' → nyargal 'ua'; nyereg 'ua'</i>
5a→2 alakszegényedés a többértelműség mellé	<i>teher^{l+2} + tereh^{l+2} → teher^{l+2}</i>
9→6 alakközeledés összefüggéstelen jelentések mellé	<i>suhancár; suhan; → suhanc; suhan</i>

A fenti változások közül a legtöbb magától érthető, ám van néhány eset, amelyeket érdemes részletesebben is megvilágítani. Közülük az első a jelentéssztválás (2→3) – ez azonos az ÉrtSz. által álhomonímiának nevezett jelenséggel –, amelynek kizárólag a toldalékolt esetei fontosak számunkra, hiszen a jelentésbeli mellett csak ezeknél figyelhető meg részleges alaki elkülönülés is (pl. *daruk – darvak, száza-da – századja, jobbot – jobbat*). A második a jelentéssztvoldás a szinonimák között (7→8), amelynek esetében ugyan az igetövek (*csóv-* – *csav-*) variánsok, ám hozzájuk szinonim képző járul (vö. Juhász J. 1980: 112–3), vagyis szinonimák. A harmadik az alaksztválás a jelentéskülönültség mellé (6→9), amikor az alaki eltávoldás már olyan mértékű, hogy a kapcsolatot még a nyelvész szakemberek számára is nehéz kimutatni, ennek következtében a szakirodalomban is csak kevés idesorolható párt, sort találunk: ilyenek lehetnek például a *csúnik – sýnylik* (vö. Kiss 1966), a *cseng – kong* (vö. Károly S. 1966), a *pereg – forog – kering* (vö. Horváth K. 2011), esetleg még a *bolyhos – molyhos – pelyhes*. Horváth Katalin (2004) a jelenséggel kapcsolatban megjegyzi:

„Az ősi – ennél fogva jóval nehezebben bizonyítható – szóhasadás eddig ismeretlen eseteinek feltárása még sok meglepő eredménnyel járhat. Ha ugyanis szókészletünk bizonyos tagjaiban a szóhasadás ősi formáit ismerjük fel, s a homályba vesző alaki és jelentésbeli kapcsolatokat bizonyítani vagy legalább valószínűsíteni tudjuk, kiterjeszthetjük az egy szócsaládba tartozó elemek számát, pontosabbá tehetjük a közöttük lévő összefüggéseket. Ezzel mindeddig ismeretlen vagy bizonytalan eredetűnek tartott elemeket kapcsolhatunk ismert eredetű szócsaládokba, növelhetjük belső keletkezésű szavaink számát.”

A negyedik jelenség az alakközeledés a jelentés-összefüggés mellé (8→5), amelynek során a közös szemantikai jegyeket (is) mutató, de eltérő etimológiájú szavak alakja elkezd hasonlítani egymásra. Ezt a csoportot azért fontos kiemelni, mert a szópárok tagjai között nem feltétlenül szükséges az eredetbeli összefüggés megléte ahhoz, hogy közöttük szemantikai kapcsolat alakuljon ki (lásd még szinonimák).

4. Szó(alak)hasadás, részleges alak- és jelentésmegoszlás

Az alakpárok közül vegyük szemügyre először a teljes, illetve részleges alak- és jelentésmegoszlás eseteit. A szó-, illetve szóalakhasadás jelenségeivel Grétsy László behatóan foglalkozott, ezért jelen dolgozatban csupán a kérdéskör legfontosabb jellemzőit ismertetjük. Grétsy szerint a szóhasadás

„eredményeképpen egy szó akár alpalakjában, akár képzős, jeles vagy ragos formájában két, esetleg több alakváltozatra bomlik ugyanabban a nyelvben, s az alakváltozatok között részleges vagy teljes jelentésselkülönülés áll be, függetlenül attól, hogy a hangalak vagy a jelentés szándéktalan megoszlása, illetőleg tudatos megosztása előzte-e meg a másikat” (Grétsy 1962: 16).

Elekfi László így ír a jelenségről:

„A szóhasadás elnevezés nyelvtörténeti folyamatot jelent, de olyan folyamatot, melynek lenyomata van a nyelv lexikológiai állapotában mint szinkrón metszetben. [...] E folyamat különféle fázisai és változatai tetten érhetők a mai nyelvhasználatban, melynek sajátosan megjelenítő preparátumai – szükségszerűen némi késéssel – az értelmező (és egyéb leíró célú, például nyelvjárási) szótárak” (Elekfi 1996: 296).

Pusztai Ferenc (2000: 400–1) felhívja rá a figyelmet, hogy a vizsgált folyamat – amelyet a szemléletesség kedvéért *széthatadás*nak nevez – kétpólusú, hiszen a *szóhasadás* terminus szándéktalan szóalkotásra utal, míg a *szóhasítás* (pl. *bibi – bibe, keresztény – keresztýén, cakó –cankó*) egyértelműen a szándékosság mozzanatát (pl. a különböző szaknyelvek terminológiájának kialakítását) rejti magában.

Grétsy elkülöníti egymástól a *szóhasadást*, illetve a *szóalakhasadást*, utóbbihoz csak a jellel és raggal ellátott alakokat sorolva:

„a szóhasadás folytán új szó, pontosabban egy meglevőből két szó teremődik (pl. *álmom: álmotalan ~ álmatlan*), akkor viszont, ha ugyanazon szó valamely toldalékos (értsd raggal vagy jellel ellátott) formája két alakváltozatban is használatos, s a kettő között jelentésbeli, funkcionális különbség fejlődik ki (pl. az *éber* melléknév módhatározói alakjai: *éberen* vagy *éberen*, más-más jelentéssel), még mindig csak egy szóval van dolgunk” (Grétsy 1962: 63).

Megfontolandó azonban H. Varga Márta megállapítása, amely szerint:

„az egymásból fejlődött alakokat – legyen szó alapszóról vagy toldalékolt (képzős, jeles, ragos) formákról– a jelentéskülönbségek miatt talán mégiscsak érdemes és kívánatos lenne önálló szavaknak tekintenünk, amelyeket külön szócikkékként kellene szerepeltetnünk a szótárakban” (H. Varga 2009: 179).

Ezzel az olyan gyakorlati jellegű problémák is elkerülhetők lennének, amikor egy-egy alapszó toldalékolt alakjait el kell határolni egymástól: *gyapjas ~ gyapjús* → szóhasadás, de *gyapja ~ gyapjúja* → szóalakhasadás (vö. H. Varga 2009: 180).

A szóhasadás kapcsán azt a jelenségekört is meg kell említenünk, amelyet Grétsy László (1962: 33–41) látszólagos szóhasadásnak nevez, hiszen ennek egyik alcsoportja azonos a szűkebb értelemben vett dublettekkel (ezekről részletesen a 8. pontban esik majd szó): a kettős átvételek (*trón – trónus, megye – mezszye, haluska – galuska, pont – punktum, dalia – deli, cár – császár – Caesar*) vagy más-más nyelvből, vagy egy nyelv más-más nyelvjárásából, vagy különböző időkben került nyelvünkbe.

„A szóhasadástól, amely mindig a nyelv belső életében keletkezik, meg kell különböztetnünk az olyan átvételeket, amelyek már alakra is rendkívül megszese esnek egymástól, amelyeknek összetartozását csak a nyelvész tudja, de a beszélő nem érzi, mint pl. *ikra* és *zsiger, trágya* és *draszé, káposzta, kompót, komposzt, piskóta* és *biszkvit*” (Hadrovics 1992: 87).

A másik alcsoportba a nyelvjárási különfejlődéssel alakult párok tartoznak: *csomota* 'csemete' – *csömöte* 'törmelék' (kiskunfélegyházi nyelvjárás); *bújtor* – *bugyor* 'bútor' (légrádi tájnyelv); *pecsönye* (szalonna) – *pecsenye* (csökölyi nyelvjárás); *tobosz* 'hordó nagyságú, szakajtó formájú szalmaedény' – *toboz, doboz* (óbásti tájnyelv).

A nyelvjárási szóhasadás jelenségével Zilahi Lajos is foglalkozik egyik tanulmányában (1993: 75):

„A nyelvjárási *përgël* ~ *pírgál* ~ *pírkál* alakváltozatok jelentései érzékeltetik (vö. TESz. III, 206–7, 275) a közös jegyeket és az eltéréseket is (vö. *përgël* 'megpirít valamit, például levestésztát vagy káposztát, lásd *përgëlt káposzta*'; *pírgál* ~ *pírkál* 'valamely hőforrás a papírt, ruhát enyhén megégeti és megbarnítja'). A történet mindkét szónál azonos forrás mozgatja, de a *përgël*-nél tudatos cselekvésről van szó. Emellett a cselekvés tárgya is eltér egymástól. A *përzszël* alapjelentése az előző kettőével azonos, alapvető különbség az eszköz (a tűz) erősségében van” (Zilahi 1993: 76).

A szerző a szóhasadás sajátos nyelvjárási eseteinek tekinti a nyelvjárási jelenségekre visszamenő alak- és jelentésmegoszlást, amely feloldja a köznyelvi grammatikai homonimák egyhangúságát. Leszögezi azonban, hogy ezek: „nem tiszta esetei a párhuzamos alak- és jelentésmegoszlásnak, lényegében azonban azok” (Zilahi i. h.). A szóban forgó jelenség az *ë*-zõ, illetve az *í*-zõ nyelvjárásokra jellemző: kny. *fejtem* – nyj. *fejtem* (múlt i.) – *fejtëm* (jelen i.); kny. *mentek*: nyj. *mëntek* (múlt i. T/3.) – *mënték* (jelen i. T/2.); kny. *ér*: nyj. *ér* 'kis vízfolyás', *ír* 'értéke van'; kny. *él*: nyj. *él* 'vágófelület', *il* 'van, létezik'. A nyelvjárási szóhasadás jelensége napjainkban is foglalkoztatja a nyelvész szakembereket, amit jól szemléltet például Pesti Jánosnak (2016) a *dudul* 'énekel, jajgat, sír' – *tutul* 'vonít' szópár kapcsán írt vagy Juhász Dezsőnek a *víz-ügy* alakok összefüggését is tárgyaló tanulmánya (Juhász D. 2016: 258).

A szóhasadás azonban nemcsak a köznyelv és a nyelvjárások viszonylatában (illetve ezeken a nyelvváltozatokon belül), hanem a köznyelv és a szaknyelvek kapcsán is megfigyelhető, például: kny. *anyja* – szny. *anyája*, kny. *sugároz* – szny. *sugaraz*, kny. *szõtt* – szny. *szövött*, kny. *tárgyitalan* – szny. *tárgyatlan* (vö. H. Varga 2009). Azt is érdemes megjegyezni továbbá, hogy a jelenség két – például a szlovák és

a magyar – nyelv érintkezése során is kialakulhat, hiszen vannak olyan idegen eredetű poliszém szavak, amelyek alakja az érintett nyelvekben hasonló, és jelentésük is közel azonos, és ez azt eredményezi, hogy a magyar nyelv szlovákiai változataiban (mint kontaktusváltozatokban) az alakok és a jelentések el tudnak különülni egymástól. Jó példái ennek a *diplom* – *diploma* és a *dezert* – *desszert* szópárok. A szlovákiai magyarban a rövidebb, szlovák nyelvből kölcsönzött *diplom* alak ’oklevél’, a hosszabb, sztenderdben is használatos *diploma* változat pedig ’szakképzettséget igazoló oklevél’ jelentésű. Jakab István a szóban forgó pár kapcsán megállapítja:

„Vannak, akik az egyetemi, főiskolai oklevelet *diploma* alakban ismerik és használják, ellenben a tömegszervezetektől valamilyen tevékenységért – vagy versenyben elért eredményért – kapott oklevelet következetesen *diplom*-nak mondják; így különböztetik meg egymástól a kétfajta okiratot” (Jakab 1987: 162).

A második pár ’töltött csokoládé’ jelentésű *dezert* alakja szintén a szlovákból származik, az ’édesség’ jelentésű *desszert* változat pedig a sztenderdben is használatos. Jakab István ennek a szópárnak a jelentésbeli különbségeire is fölhívja a figyelmet, megállapítva, hogy a szlovákiai magyarok a *dezert* alakkal kizárólag a bonbont jelölik (vö. Jakab 1987: 167). A két szópár jelentésbeli megoszlásával egy közös tanulmány keretében Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István, Vančóné Kremmer Ildikó és Simon Szabolcs (2011: 251) is foglalkozott. Mindkét esetben arról van szó tehát, hogy a szlovákból származó kölcsönlexéma jelentéstartománya szűkebb, és teljesen elkülönül a másik, magyar sztenderdben (is) használatos lexéma jelentéstartományától.

A szóhasadás kérdéskörét tárgyalva meg kell jegyeznünk azt is, hogy a szakemberek véleménye nem mindig egyezik meg egy-egy szópár eredetével kapcsolatban. Grétsy Lászlóval ellentétben például Károly László úgy látja, hogy a *toboz* – *doboz* alakok nem szóhasadás, hanem alak- és jelentésközeledés eredményei:

„A *toboz* és *doboz* szavak közötti – a korábbi magyarázatokban felfedezni vélt – etimológikus kapcsolatra semmilyen adat nem mutat; az egyezés csupán a véletlen műve. Mindössze kisebb egymásra hatással számolhatunk, éppen a hasonló hangalak miatt” (Károly L. 2008: 120–1).

Az eltérő nézőpontokat leginkább az etimológiai szótárak idevonatkozó vitatott, illetve bizonytalan eredetű lexemapárjai (pl. *arat* – *irt*, *fodor* – *bodor*; *csömör* – *sömör*; *dob* – *domb*, *kúszik* – *csúszik*, *píp* ’börnyúlvány, bőrkeményedés’ – *púp*, *póré* – *paré* – *paraj*, *ügy* – *víz* stb.) szemléltetik, ám ezek a források sem utalnak maradéktalanul minden lehetséges összefüggésre: például *fog* – *fok* (vö. Horváth K. 2015: 93–5); *lék* – *lyuk*, *lap(os)* – *lep* (vö. Horváth L. 2008: 85); *zámoly* – *gyámol*, *tőke* – *teke*, *gyapjú* – *gyapot* (vö. Hadrovics 1992: 88) *könyörög* – *kunyorog*, *vajúdik* – *vágyódik* (vö. Juhász D. 1996: 178–9).

Bár a fentiekből látszik, hogy a szóhasadás szerepe egyáltalán nem elhanyagolható a szókészlet gyarapítása szempontjából, leíró grammatikáink (vö. pl. Lengyel 2000: 343) mégis a ritkább szóalkotási módok között tartják számon. Ugyanez mondható el a szándékos szóferdítésről is, annak ellenére, hogy az bizonyos kom-

munikációs színtereken (pl. az internetes kommunikációban) mindennapos jelenségnek számít (vö. Istók 2017: 167; 2018: 57–9; Lőrincz J. 2016: 138). A szándékos szóferdítéssel, illetve a vele szoros kapcsolatban álló szóértelmesítéssel (viszonyuk a szóhasadáséhoz és a szóhasításéhoz hasonló) azonban jelen tanulmányban bővebben nem foglalkozunk, mivel mindkét jelenség létrejöttében a (teljes vagy részleges) szemantikai, illetve alaki transzparenciára való (tudatos vagy éppen nem tudatos) törekvésnek van elsődleges szerepe (pl. *lucerna* – *lócérna*, *Facebook* – *facérbúk*), ami a lexikai variánsok, illetve a különböző alakpárok kialakulása során nem jellemző.

A szóhasadásához kapcsolódva kell megemlítenünk a részleges alak- és jelentéskülönülést is, amelyet Elekfi László a következőképpen határoz meg:

„A részleges szóhasadás tipikus példái azok, amelyekben az alaki különbség csupán hangtani, a jelentésegyezés pedig részleges. Szótárainkban ezek természetesen külön szók, akárcsak az analóg módon még ide kapcsolható, de történetileg (alak és jelentés viszonyát tekintve) nem szétválással keletkezett típusok” (Elekfi 1996: 291).

Ilyenek például (hangtani eltéréssel és részben közös jelentésekkel) az *alattas* – *alattos*, *aljázat* – *aljzat* vagy (morfémátöbblettel) az *alkony* – *alkonyat*, *árny* – *árnyék* párok. Bizonyos esetekben az értelmező szótárak szócikkjei következetlennek tűn(het)nek egymáshoz képest, ami nemcsak a szerkesztőknek köszönhető, hanem a jelenség átmeneti voltának is:

„...igen sok olyan határeset van, ahol a hangalaki és a jelentésbeli különbség nem felel meg egymásnak pontosan, és ezért nehezen dönthető el, milyen különbség alapján minősítsünk egy eltérő alakot külön szótári egységnek” (Elekfi 1996: 295).

Jól mutatják ezt például a *karaj* – *karéj*, *marok* – *marék* vagy *gyerek* – *gyermek* szópárok is (vö. Juhász J. 1980: 113–4). Azt is érdemes természetesen szem előtt tartani, hogy egy-egy szópár kapcsolata az idő múlásával megváltozhat, ez pedig az értelmező szótárakban is tükröződik: például: *áldoz* – *áldozik*, *aláhajol* – *aláhajlik*: az ÉrtSz. még részleges, az ÉKsz. pedig már teljes szétválást jelez (vö. Elekfi 1996: 294). Pusztai Ferenc (2002: 401) ennek a lexikológiai jelentésviszonynak a megnevezésére is javasol alternatívát, mert véleménye szerint a *szóhasadtság* terminus jobban szemlélteti a jelenség jellemzőit.

Természetesen a részleges alak- és jelentésmegoszlás sem csak egy nyelvváltozaton vagy nyelven belül, hanem nyelvváltozatok és nyelvek egymáshoz való viszonyában is megfigyelhető. A sztenderd és nyelvjárási alakok közti részleges alak- és jelentésmegoszlás azonban jóval ritkább, mint a teljes szóhasadás, ami a szlovák–magyar nyelvek viszonylatában is elmondható. Lássunk mindkét jelenségre egy-egy példát. Mind a *löttyög*, mind pedig a *lüttyög* szavak jelentése mozgással kapcsolatos, de míg az első ’folyadék rázódva tartójában ide-oda csapódik’ jelentéséből következően inkább cseppfolyós anyagra, addig a második inkább szilárd anyagra utal: *A pohárban löttyög a tej. A falban lüttyög a csavar.* Az ÚMTsz. szerint a *lüttyög* elsődleges jelentése azonos a *löttyög* lexémaével ’ide-oda mozog, löttyög vmi vmiben’, a szótárban található példa azonban inkább az előbb elmondottakat támasztja alá: *Megy a kosár! – Mi lüttyög benne? – Kispál Jani lüttyög benne.* Ezt erősítik meg egy

általunk korábban elvégzett kérdőíves felmérés adatai is, amelyek szerint szintén nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik alakhoz melyik jelentés kapcsolódik szorosabban. Ugyanez mondható el a *kurz*, illetve *kurzus* lexémapár tagjairól: mindkettőjük elsődleges jelentései között szerepel a 'tanfolyam', illetve az 'árfolyam', vagyis külön-külön is poliszémek. Az ÉKsz.² önálló szócikkben tárgyalja őket, mivel bizonyos jelentéseikben van köztük eltérés, illetve, mert a *kurz* alaki kölcsönszó, adatközlők válasza alapján pedig elmondható, hogy a köztük lévő jelentésmegosztás ténye világos, ám a jelentések és az alakok viszonya nem (vö. Lőrincz G. 2016: 72–5, 94–7).

Az orosz nyelvészeti szakirodalomban egyes szerzők teljes és nem teljes variánsokat említenek:

„...a variánsok körében minőségi változások mentek végbe: sok paralel párnál – amelyek tagjait korábban mint teljes dubletteket válogatás nélkül használtak – idővel funkcionális megkülönböztetés figyelhető meg. A teljes, felesleges variánsok átalakulása nem teljes [részleges – a fordító megjegyzése – L. J.] variánsokká, amelyek egymástól stilisztikai vagy más szempontból különböznek, az orosz irodalmi norma [sztenderd – a fordító megjegyzése – L. J.] tökéletesedésének ékes bizonyítékai” (Gorbacsevic 1978: 8).

A szöveg tágabb kontextusából kiderül, hogy a szerző azokat a funkcionális hasadást mutató variánsokat nevezi nem teljes (részleges) variánsoknak, amelyek már úton vannak a szóhasadás felé.

Valgina (2001) variánsfelfogása közelebb áll a részleges és teljes szóhasadáshoz, mint a variativitáshoz. Teljes variánsnak a teljes formai egyezést, de a polisziémia belüli jelentésmegosztást nevezi, például *наряд* 'ünnepi ruha' és 'iskolai formaruha'. Részleges variánsoknak pedig azokat a párokat tekinti, amelyeknél csak néhány paradigmikus alak egyezéséről van szó, például *ласка*. Itt két homonima jött létre: *ласка*¹ 'kedvesség, gyöngédség'; *biz* 'becézgetés'; *régi* 'kegy' és *ласка*² 'menyét' (Valgina 2001). Ebben az esetben azonban a magyarban már részleges vagy teljes szóhasadásról beszélhetünk.

5. Álhomonímia

Az ÉrtSz. (1972: XVII–XVIII) álhomonimának tekinti és zárójelbe tett arab indexszámmal jelölve külön szócikkben tünteti fel „az olyan egyező alakú szavakat, amelyek kétséget kizáróan vagy feltehetően azonos eredetűek, tehát nem igazi homonimák ugyan, de

1. bizonyos jelentésükben eltérő ejtésűek, mint pl. **hegyes**⁽¹⁾ [é-ë] mn *-en, -ebb* 'olyan <tájék, terület>, amelyen hegyek vannak', valamint **hegyes**⁽²⁾ [é-ë] mn *-en, -ebb* 'csúcsban, hegyben végződő <eszköz, tárgy>';
2. amelyeknél a jelentésbeli szétválás alaki elkülönüléssel jár együtt, mint pl. **daru**⁽¹⁾ fn-t v. (*rég*) *darvat, darvak* v. (ritk.) *-k; darva* v. -ja 'hosszú nya-

kú gázló madár (Grusgrus)' és **daru**⁽²⁾ fn *-t, ja* 'olyan gép, mely a terhet felemeli';
[...]

Az olyan azonos eredetű és alakú szavakat, amelyek főnévként és igeiként egyaránt használatosak (az úgynevezett igenévszókat), szintén álhomonimáknak tekintjük, mivel szócsaládjuk élesen elkülönül. Ilyenek pl. **agarász**⁽¹⁾ ige és **agarász**⁽²⁾ fn.”

Az Nszt. (2006: 28) csak részben követi az ÉrtSz. elveit, vagyis számol ugyan az álhomonímia jelenségével, ám azt nem különíti el a valódi homonimiától: „Nem különböztetjük meg egymástól a valódi, illetve álhomonimának tekintett szavakat, mindegyik típust pusztán indexszámmal jelöljük. [...] Az azonos eredetű szavak közül az alábbi típusokat kezeljük homonimaként:

- a nyíltabb és zártabb *e* fonémát megkülönböztető nyelvterületeken bizonyos jelentésükben eltérő ejtésű szavakat (pl. **hegyes**¹ [ë-e] mn 'ahol hegyek vannak' – **hegyes**² [ë-ë] mn 'hegyben, csúcsban végződő'). (...)
- az ún. igenévszókat (**les**¹ ige – **les**² fn);
- azokat a szavakat, amelyeknél bizonyos grammatikai alakokban már bekövetkezett a szóhasadás, tehát a jelentésbeli szétválás alaki elkülönüléssel jár együtt (**daru**¹ fn – **daru**² fn);
[...].”

Dolgozatunk tárgya szempontjából az álhomonimáknak tehát nem az alapalakjai, hanem a toldalékolt változatai elsődlegeseek, hiszen ezekben mutatkozik részleges alaki eltérés: az egyik esetben ez kiejtésbeli, [*jegyës*] 'eljegyzett' – [*jegyés*] 'ismertetőjeggyel rendelkező', [*jelës*] 'a legjobbnak minősített' – [*jelés*] 'jellel ellátott' (így csupán azok a beszélők érzékelik kontextus nélkül is a szavak közti szemantikai eltérést, akiknek nyelvjárásában megtalálható az *ë* fonéma), a másikban pedig morfénaváltozatbeli, például *százada* – *száadja*, *jobbat* – *jobbot* (vö. Elekfi 2000). Ezen a ponton tehát összekapcsolódik a poliszémia, a homonímia, illetve az alakvariánsok kérdésköre, hiszen az utóbbi csoport példái mindhárom kategóriában határesetnek minősülnek, viszont nem tartoznak ide azok a párok, amelyek alapalakjához ugyan eltérő toldalék-morféma-változatok kapcsolódnak, de etimonjuk nem azonos, például *kara* – *karja*.

Az álhomonímia kapcsán érdemes figyelembe venni az alábbi gondolatmenetet is:

„Egy bizonyos ponton azonban valóban lehet, hogy a poliszémia »széthasad«, és a különböző jelentésű, hasonló alakok homonimákká (pontosabban álhomonimákká) válnak. [...] Érdekes volt számomra, hogy a szóhasadás példái között viszont a magyar nyelvészek nem emlegetnek ilyen, teljesen hasonló [itt minden bizonnyal elírás történt, hiszen a kontextus egyértelműen az *azonos* melléknevet követeli meg – a szerzők] alakú szavakat (csak olyanokat, amelyekben alaki különbség is van a két szó között, tehát ahol funkció- és alakhasadás, alak- és funkciómegoszlás együtt jár ...)” (Mátai 2010: 276–7).

Az idézet szerzőjének igaza van annyiban, hogy az álhomonimapárok tagjai is ugyanúgy önálló lexémák, mint a szóhasadás során létrejött alakok, ám az előbbieken esetében csak a jelentések, utóbbiakéban pedig az alakok is elváltak egymástól. A félreértések elkerülése végett azonban valóban megfontolandó lenne (többek között) az álhomonimákat is a szóhasadás speciális eseteiként kezelni.

A jelen fejezet elején található felsorolásból kiderül, hogy értelmező szótáraink az igenévszókat is az álhomonimák között tartják számon. Első ránézésre ezek egyáltalán nem hozhatók összefüggésbe a variánsokkal, ám ha jobban szemügyre vesszük őket, akkor kiderül, hogy van egy csoportjuk, amelyben mutatkozik részleges alaki eltérés is. Ezek azok a nem túl gyakori igei-névszói párok, amelyek között magas-mély hangrendi megfelelés figyelhető meg, például *ár¹–ér³, nyál – nyel, csap¹ – csepp, csíp – csúp* 'csúcs' (vö. Horváth L. 2008: 82–4), *csal – csel*.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy az orosz szakirodalom a vizsgált nyelvi jelenséget szétváló poliszémia útján létrejött homonimiaként tartja számon (vö. Ahmanova 1986), amely még szemléletesebben mutatja a két jelentés időbeli kapcsolatát.

6. Azonos tövű szinonimák és paronimák

A szinonimák a legtöbb esetben olyan különböző hangalakú nyelvi elemek, amelyeknek a denotatív jelentései azonosak, pragmatikai jelentéseikben azonban eltérések mutatkoznak. A szinonimákat lexikai, grammatikai és szintaktikai szinonimákra oszthatjuk fel (vö. Károly 1970: 81–3). A denotatív jelentések azonossága mind a lexikai szinonimák, mind a lexikai variánsok esetében alapvető kritérium azzal a különbséggel, hogy a variánsoknál a denotatív jelentések azonosságához nagymértékű alaki hasonlóság is járul, míg a szinonimák esetében többnyire eltérő a szavak hangalakja. A rokon értelmű szavak közül különös figyelmet érdemelnek az azonos tövű szinonim képzővel létrehozott szinonimák (*zongorál – zongorázik, tördel – tördös*), ugyanis a nagyfokú alaki hasonlóságnak köszönhetően leggyakrabban ezeket tévesztik össze a lexikai variánsokkal (vö. Lőrincz J. 2011a: 138).

„A *gereblyéz – gereblyél, pletykázik – pletykál* szinonim szópárok közös mozzanata szerkezetileg az azonos tö és nem az azonos, bár szinonim képző. Az így képzett szavak száma igen nagy, típusaik is változatosak (vö. *lökös – lököd, vagdal – vagdos, keresgél – keresget*), mindezek azonban a tö azonossága és a képzőelem szinonim volta által egymással a szinonímia viszonyában álló külön-külön szavak, nem pedig alakváltozatok” (Juhász J. 1980: 113).

A szerző utal rá, hogy vannak sajátos esetek is: például a *tornászik – tornázik* pár tagjai első ránézésre alakváltozatoknak tűnnek (a nyelvérzék is ekként kezeli őket), azonban morfológiai felépítésük eltér (mivel az *-ász(ik)* nem változata a *-z* képzőnek), így célszerű őket szinonimáknak tekinteni (vö. Juhász J. 1980: 113).

A szinonímia és a variativitás elhatárolása kapcsán a szintaktikai variánsok és szintaktikai szinonimák elkülönítése is problematikus, ugyanis mind a két esetben az információtartalom azonosságáról beszélhetünk. Az azonos információtartalom

a szintaktikai variánsok esetében (*Felháborító a viselkedésed! ~ Felháborít engem, ahogy viselkedsz!*) nagyfokú alaki hasonlósággal és a lexikai elemek azonos denotatív jelentésével társul, míg a szintaktikai szinonimák esetében (*A viselkedésed felháborít! ~ Zavar engem a magatartásod!*) a közös jelentés csupán a közös információtartalom eredménye (vö. Lőrincz J. 2009: 100).

Itt kell megemlítenünk az úgynevezett funkciógés szerkezeteket is. A funkciógés szerkezet olyan névszói-igei szerkezet,

„amely egy határozóragos, tárgyragos vagy zéró ragos, olykor névutós névszóból és egy rendszerint kisebb-nagyobb mértékben alulspecifikált jelentésű igéből, ún. funkciógéből áll, pl. *aláírásra kerül, különbséget tesz, elintézését nyer, követelményt támaszt, hivatkozás történik, vizsgálat alá vesz; kivételt képez, magyarázatként szolgál, gondot jelent, türelmet tanúsít*. A szerkezet fogalmi jelentésének magvát a névszó, nyelvtani jelentését az ige, stílusértékét pedig a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől (pl. az *aláírás* és a *kerül* közömbös stílusértékű szavak, az *aláírásra kerül* szerkezet viszont formális stílusértékű)” (Lanstyák 2019: 63).

A szóban forgó szerkezetek között vannak például tipikus, igei tartalmúak, amelyeket sok esetben (ám nem mindig) egy igével is ki lehet fejezni, például *átirányítást eszközöl – átirányít; toborzást folytat/végez – toboroz, de rohamot indít, nyomást gyakorol*, illetve névszói tartalmúak, amelyeknek állítmányi szerepű névszói szinonimájuk van, például *kivételt képez – kivétel, önállóságot élvez – önálló* (vö. Lanstyák 2019: 63–5). Felvetődik a kérdés, hogy ezeket a szerkezeteket variánsoknak vagy szinonimáknak kell-e tekintenünk.

B. Kovács Mária (1999) a funkciógés szerkezetet és az igét szinonimának tekintti, mivel a funkcióige szerepe a szófajváltó képzőéhez hasonló. Dobos Csilla (2007) is szinonimáknak nevezi az azonos tövet tartalmazó analitikus és szintetikus alakokat, rámutatva, hogy ezek nem felesleges, irtandó elemei a nyelvnek, mivel vonzatszerkezetük sok esetben eltérő (*döntést hoz – dönt* valamiről, de *bejelentést tesz* valamiről – *bejelent* valamit). Az egyszerűség kedvéért Lanstyák István is így jár el, mivel valóban nehéz pontosan megállapítani, meddig tart az alaki hasonlóság, és hol kezdődik az eltérés. Rámutat továbbá, hogy a szinonim ige és a funkciógés szerkezet között egyáltalán nem szükségszerű az alaki hasonlóság megléte: *hirül ad – közöl, szemügyre vesz – megvizsgál* (vö. Lanstyák 2019: 79). A dolgozat szerzőinek véleménye szerint azonban a kérdés ennél bonyolultabb:

„Mivel az állandósult szókapcsolat önálló fogalmi jelentésű főnévi tagja és a szintén önálló lexikai jelentésű képzett ige denotatív jelentése megegyezik, és alakilag is nagymértékű azonosságot mutat, véleményem szerint tágabb értelemben a funkciógés szerkezetek egy részét is a variánsok körébe sorolhatjuk. Pontosabban egy olyan variációs pár két tagjának, amelyben az egyik tag a grammatikai segédigés szerkezetekhez hasonlóan analitikusan szerkesztett, a másik az azonos tövű szintetikus alak” (Lőrincz J. 2011b: 121).

Ezt az álláspontot követi Vincze Veronika is (2009: 265) arra hivatkozva, hogy a variánsok részleges alaki hasonlóságot mutatnak, a szinonimák alakja pedig eltérő,

ám fentebb láttuk, hogy ez az állítás az azonos tövű szinonimák esetében csak részben igaz. Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a vizsgált jelenségkörnek csak egy kis csoportja vonható a variativitás tárgykörébe, a többi szinonimáknak kell tekintenünk.

„Paronímia az a jelenség, amikor egy nyelvben két vagy több (gyakran azonos töből származó) szó hangalakja közel áll egymáshoz, jelentésük azonban eltér” (Máthé 2009: 120). A hangalakok hasonlósága alapján a paronímiát célszerű elhatárolni a figura etimologicától (*látván lássatok*), a népetimológiától (peronoszpóra: *feneroszpora – peneroszpora*) és a paronomáziától (*Kétségkívül veres a feje, mert véres: veszett indulatja veszekedésre vitte*) is. A paronimák tehát a hasonló hangzású szavaknak csak egy csoportját alkotják (vö. Máthé 2009: 119–22). A paronimákat a fentiekhez hasonló módon Hadrovics László is a hangalaki azonosságon (részleges összecsengésen) belül és a népetimológiától elhatárolva tárgyalja (vö. Hadrovics 1992: 74–86).

A paronímián belül három típus különíthető el (az alaki hasonlóság természetesen mind a három esetben fennáll):

1. közös töből eredő, jelentéseikben is valamilyen ponton érintkező szavak: *tanultság – tanultság*;
2. közös etimontra visszavezethető, jelentéseikben eltérő szavak: *egyelőre – egyenlőre*;
3. nem közös töből származó, eltérő jelentésű szavak: *tanultság – tanúság*.

Ez a felosztás bizonyítja, hogy az egyes jelentések közti kezdeti jelentés-összefüggés fokozatosan gyengül, végül megszűnik (Máthé 2009: 125).

A hasonlóalakúság a variánsok esetében is alapvető tulajdonság, ám rájuk a denotatív jelentések teljes azonossága jellemző. A paronimák és variánsok esetében is elmondható az, ami a szinonimák és variánsok kapcsán már elhangzott: a paronimák (a szinonimákhoz hasonlóan) nem egy lexéma változatai, hanem önálló lexémák (vö. Lőrincz J. 2010: 157–8). Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy ha a beszélő nem ismeri a paronimák kisebb-nagyobb, akár árnyalatnyi jelentésbeli eltéréseit, akkor könnyen felcserélheti, azaz variánsként működtetheti őket, mivel ezek a

„hangalaki (esetleg csak helyesírási) és rendszerint jelentésbeli meg etimológiai összefüggés alapján a kellő nyelvi ismeretek hiánya miatt egymással könnyen összetéveszthető, de a szöveg szintjén félreértést nem okozó, a köznyelvben néha pusztán stilisztikai különbségeket mutató szavak, szóalakok” (Balogh D. 1988: 156).

Hasonló a helyzet a szóhasadással is:

„A paronímia, a hasonló alakúság nem rokon volta, hanem szembesülése miatt van kapcsolatban a szóhasadással. Az alakváltozatok (jelentésmegosztással kifejeződő) elkülönítésére törekvő szóhasadással ugyanis ellentétes irányú a hasonló alakúságnak alakváltozati kapcsolatként, mintegy alakváltozati egységként való felfogása. A szóhasadás során alakváltozatokból (többé-kevésbé) önálló szavak, a paronímiás alakokból kiinduló változás során pedig önálló szavakból alakváltozatok kerekednek (kerekednének) ki” (Pusztai 2000: 402).

7. Konvergens alak- és jelentésfejlődés

Az eddig ismertett lexikológiai jelentésviszonyok párjainak mindegyikénél (legalább részben) megfigyelhető etimológiai kapcsolat, az utolsóként vizsgált alakpár csoport létrejöttében azonban a hangalaki összecsengésen alapuló analógiának van szerepe. Ez azt jelenti, hogy az alábbiakban ismertett párok tagjai más-más eredetűek, ám az idők során mind hangalakilag, mind szemantikailag közel kerültek egymáshoz.

Lássuk először a *hideg* – *rideg* alakpárt:

„A *rideg* melléknevünk nem eredeti magyar szó, valószínűleg a német *ledig*, kfn. *ledec*, *ledic*, *lidic* ’mentes, szabad, nem akadályozott, ráérő; nőtlen’ átvétele. Kezdetben a külterjes állattartás műszava is volt, *ridegbarom* jelentette a szabadon, legelőn tartott állatot az istállóban tartottal szemben (1581 óta). De volt ’csupasz, pusztia’ jelentése is, a *vasalt kerék*-kel szemben állt a *vasatlan rideg új kerék* (1584, OklSz.), később jelentkezik a ’nőtlen’ fogalma: *rideglegény*. A további jelentések, főleg az átvitt értelmű ’érzéketlen’, anyagra vonatkoztatva a ’merev’ a *hideg*-gel való összecsengés hatása alatt fejlődtek ki” (Hadrovics 1992: 78).

Egy másik példa a *kiköböz* – *kibogoz* alakpár (a TESz. szerint a *bog* hangutánzó, a *köb* pedig szláv eredetű):

„A ma ’gubancos dolgokat kibogoz’ jelentésű *kiköböz* alapigéjének eredeti használati köre az erdészethez, iparhoz és a hajózáshoz köthető. A *köböz* igét térfogat, úrtartalom mérésének megnevezésére használták. Ugyanakkor a *(ki)bogoz*-nak ritkábban van *kibögöz* változata is, a *bog-nak* meg *göb*, így ezek elég közel állnak hangzásban ahhoz, hogy az egyik jelentése a másikéhoz igazodjon” (Fazakas 2015: 95).

Idesorolható a *part* – *mart* pár is:

„A *part* a valószínűleg belső keletkezésű *mart*-tal szemben jövevényyszó: a latin eredetű (*porto*, *port* ’rév, tengeri, tavi, folyami kikötő’) olasz *port* került be a magyar szókészletbe a 12. század második felében több kereskedelemmel kapcsolatos (pl. *rév*, *bárka*, *sajka*, *bolt*, *piac*, *szamár* stb.) szóval együtt. A *part* eredetileg a fejlettebb kikötőket jelölte, a kisebb gázlókat a *kelő*, *kelet* szavak. A *part* ’kikötő’ jelentése háttérbe szorult, helyét a *rév* és a *kikötő* vette át, a szó jelentésváltozásában a hasonló hangalakú *mart*-nak is szerepe lehetett” (Kocsis 2013: 23).

A vélemények ennek a szópárnak a tekintetében azonban nem egységesek, hiszen Hadrovics László szerint (1975: 49) vannak arra utaló adatok, hogy ezek a szavak csak azonos eredetűek lehetnek.

Lássunk a továbbiakban egy többelemű sort:

„...a *kobak* török eredetű, és eredeti jelentése ’tök’, a magyarban is előfordul ’lopótök’ jelentésben, sőt ’buta, ostoba’ jelentése is adatolt, de a *kupak* szóhoz nincs köze. A *kupak* ugyan bizonytalan eredetű, de a legvalószínűbb, hogy a *kúp* szóval függ össze (ami délszláv eredetű és eredetileg ’halom, rakás’, akárcsak a vele szintén ösz-

szefüggő *kupac*). Az viszont igaz, hogy a *kupak* szó is adatolt 'tökfaj' jelentésben is: ez a jelentése valószínűleg éppen a hasonló hangzású *kobak* hatására alakult ki. Ennek alapján a *kupaktanács*sról elképzelhető, hogy 'tökfekjek tanácsa' jelentésben született meg" (Fejes 2015).

A két szóhoz szorosan kapcsolódik még a latin eredetű *kupa* (lásd *kupán vág*), valamint a szláv eredetű *koponya* is.

A fentiek mintájára következzen további néhány olyan (a TESz, adatain alapuló saját gyűjtésű) példa, amelyek illeszkednek a vizsgált párok sorába: ilyen a szláv eredetű *kalapál*, amelyre minden valószínűség szerint hatással volt a hangutánzó *kelepel* – *kerepel* pár, a szintén szláv eredetű *kondor* – *göndör*, melyekre a bizonytalan eredetű *bondor* – *fondor* – *pender* alakok hatottak, a szláv etimonú *máglya*, amely a vitatott (belső keletkezésű vagy ótörök) eredetű *boglya* főnévvel áll alak- és jelentésbeli kapcsolatban, a *cseber* – *csöbör* – *csupor* sor, amelynek első két eleme egymás szláv eredetű variánsai, az utóbbi alapszava pedig ősi örökség a finnugor korból, vagy éppen a hangutánzó *pocsolya*, illetve a szláv eredetű *mocsolya* alakpár. Olyan esettel is találkozhatunk, amikor a hangalakilag hasonló, de csak néhány szemantikai jegyükben egyező szavak annyira közel kerülnek egymáshoz, hogy bizonyos kontextusokban szabadon felcserélhetővé válnak. Ilyenek például az emberre vagy tárgyra durva, vulgáris minősítésként használt *genny* – *gány* – *ganaj* – *gané* – *guanó* – *gagyi* – *gagyé* – *genyó* – *genya* – *gecó* sor elemei. A TESz. szerint a *guanó* internacionalizmus, a *gané* biztosan, a *genny* pedig valószínűleg szláv jövevényszó. Ezeknek a szavaknak a szlengbeli jelentése 'öcska, silány, rossz minőségű', ezáltal kapcsolódnak a többi szó metaforikus jelentéseihez. A *genyó*, *genya* és *gány* minden bizonnyal a *genny* alakváltozatai, a *gecó* valószínűleg az elsőből alakult ki annak a *geci* szónak a hatására, amely a TESz. szerint talán a *Gergely* becézőjéből köznevesült, a *gagyé* pedig a *gané* és *gagyi* vegyülésének az eredménye.

Itt kell megemlítenünk az úgynevezett onomatopoeitikus eredetű párokat és sorokat is, vagyis a hangutánzó és hangulatfestő szavakat. Balázs János velük kapcsolatban (de nem kizárólag csak rájuk vonatkoztatva) megállapítja:

„Számolnunk kell tehát azzal a lehetőséggel, hogy különféle úton-módon kialakult és egymáshoz szoros szálakkal fűződő alakpárok mintájára analogikusan olyan tölemek is megtoldódnak és párokba szerveződnek, amelyek hasonló hangzásúak ugyan, de más-más eredetűek. [...] Szembekerülhetnek egymással a folyamatos és megszakított képzésűek, mint az *l ~ r* váltakozásakor (*vil-ág ~ vir-ág; tol-ódik ~ tor-lódik*, R. *fül ~ fűr*; talán a *fol-ik ~ for(r)*-ban is); orrhangok és szájhangok: *m ~ p* (*tom-bol ~ top-og; tám-ogat ~ táp-lál*), *m ~ b* (*rem-eg ~ reb-ben, tom-bol ~ dob-ban*); likvidák és spiránsok: *l ~ j* (*gyül-ik ~ gyúj-t, nyúl-ik ~ nyúj-t, gyül-ik ~ gyúj-t*), *l ~ sz* (*to-sz ~ to-l*); foghangok és inyhangok: *s ~ j* (*ás ~ áj, vás-ik ~ váj, fes-lik ~ fej-lik, es-ik ~ ej-t*); réshangok és affrikáták: *s ~ cs* (*sajog ~ csillog, ás-ít ~ ács-orog, pas-kol ~ pacs-kol, pos-had ~ pocs-olya*); zárhangok és affrikáták: *k ~ c* (*kammog ~ cammog, kikog ~ cikog*; [...], *k ~ cs* (*kajla ~ csajla, kába ~ csába, kóvál ~ csóvál*; [...]); spiránsok és affrikáták: *z ~ c* (*moz-og ~ moc-orog*), *sz ~ c* (*kúsz-ik ~ kuc-orog*), *z ~ cs* (*rez-eg ~ recs-eg*); más-más képzésű affrikáták: *cs ~ gy* (*acs-arkodik ~ agy-arkodik, vics-orog ~ vígy-orog*), *cs ~ ty* (*tocs-og ~ toty-og, locs-og ~ loty-og*), *c ~ cs* (*celleng ~ cselleng*); zöngések és zöngétlenek: *b ~ p* (*dob-og ~ top-og*), *d ~ t* (*dulakodik ~ tülekedik*) stb.” (Balázs 1967: 152, 54).

A TESz.-ben az ilyen párok kapcsán gyakran olvassuk, hogy csak a hangfestés vagy hangutánzás síkján rokonok, ami arra utal, hogy nincs köztük etimológiai összefüggés. A „hangutánzás síkján” kapcsolat 157 alkalommal jelenik meg a szótári anyagban, ami viszonylag magas szám, még akkor is, ha számításba vesszük a kereszthivatkozásokat, a szókapcsolat különböző változatai pedig még megnövelik ezt az értéket. Itt most csak azok közül a párok, sorok közül ismertetünk néhányat, amelyek teljes terjedelmükben összeesengenek: *biling – csilleng – filleng, bőfög – bufog – pőfög – pufog, ciripel – csiripel – csivitel – csörömpöl, csipog – cseveg – fecseg – fröcsög, csorog – csörög, csahol – csihol, dunnyog – donog – dong (döng) – bong – kong, dörög – görög – zörög, fitty – fütty, gagyog (gügyög) – bugyog stb.* Jól látható, hogy ezeknek a szósoroknak a tagjai vagy azonos mértékben kapcsolódnak egymáshoz, vagy van egy központi szemantikai elemük, amelyhez a többi szó erősebb-lazább szálakkal kötődik.

A „hangfestés síkján” kapcsolat jóval kevesebb szer, összesen 87-szer fordul elő a TESz.-ben, például a következő esetekben (itt is eltekintünk azoktól a példától, amelyeknek csak töve csengenek össze): *ballag – billeg – bolyog, bamba – banga (bangó), bócorog – böcörög – bódorog, butykó (bütykő) – buckó – bucka, cibál – cipel, csomoszol – gyömöszöl, csüllöng – cselleng, encsembencsem – incifinci, gubaszt – gunnyaszt, habar – hadar, habókos – csajbókos stb.*

Újra szeretnénk tehát hangsúlyozni, hogy a felsorolt párok etimológiailag nem függenek össze, a köztük megfigyelhető nagyfokú alaki hasonlóság pedig annak köszönhető, hogy ezek a szócsoportok úgynevezett hangzássémák mentén szerveződnek:

„A hangzásséma olyan hangzámintázat a szó általánosabb, a hozzá tartozó szavak egész csoportjára jellemző hangalak szerkezetéről, amely nemcsak egybefogja az illelő szavakat a nagyfokú szerkezeti hasonlóság alapján, hanem magához a mintázathoz mint olyanhoz is kapcsolódik valamilyen azonosítható nyelvi funkció, amire a beszéd-folyamatban mind a beszélőnek, mind a hallgatónak figyelnie kell” (Benő–Szilágyi N. 2015: 44).

Mivel a vizsgált szavak körében magas fokú variabilitás, illetve annak egy speciális fajtája figyelhető meg (tudniillik, hogy a különböző nyelvváltozatokban élő formák eltérései a rendszerbeli különbségek ismeretében sem következnek egymásból), miközben állandóság is jellemzi őket, ezért esetükben a hangzásséma úgy értelmezendő, mint a különböző változatokban megmutakozó strukturális invariáns (vö. Benő–Szilágyi N. 2015: 54–5).

Végezetül meg kell említenünk még azokat az alakilag és szemantikailag is összefüggő párokat, amelyek a legnagyobb valószínűség szerint ugyancsak konvergens alak- és jelentésfejlődés során jöttek létre, hiszen az etimológiai szótárakban összetartozásuknak semmilyen jelét nem találjuk (pl.: *oszlik – foszlik, ömlik – omlik, romlik – bomlik, fonal – vonal, apad – eped stb.*). Elképzelhető tehát, hogy ezeknek a szavaknak az összefüggése csak a véletlen műve (mint a homonimák esetében), de az is, hogy az etimológiai kutatás még adós kapcsolataik körültekintő feltárásával. A szóban forgó párok azért is érdekesekek, mert bizonyos kontextusokban felcserélhe-

tők egymással, vagyis a variánsokhoz, illetve a részleges szóhasadást mutató párokhoz hasonlóak: az ÉrtSz.-ben például a *foszlik* 3. jelentése a 'kisebb, apró részekre oszlik', a *csörtet* 5. jelentése a 'törtet', az *omlik* 6. jelentése pedig 'valami nagy mennyiségben folyik; árad, ömlik'.

8. Dublettek

Miután áttekintettük a lexikai szintű variativitás és a vele közös szemantikai jegyeket is mutató lexikológiai jelentésvizonyok és nyelvi jelenségek kapcsolatrendszerét, meg kell vizsgálnunk a dublett terminust is. Ez azért nehéz feladat, mert a vele kapcsolatos – mind magyar, mind pedig más nyelvekkel foglalkozó és nyelvű – szakirodalomban terminológiai tisztázatlanság figyelhető meg (vö. Hegedűs 2017: 4). Az alábbiakban (Hegedűs Irén monográfiájának francia, spanyol, angol és német nyelvre vonatkozó megállapításait alapul véve, de azokat kiegészítve és orosz, illetve szlovák nyelvű szakirodalmi forrásokkal bővítve) sorra vesszük a különböző meghatározásokat, amelyekből a sokféle értelmezésnek köszönhetően két – egy szűkebb és egy tágabb – adekvát definíció is megalkotható.

Lássuk először a francia nyelvre vonatkozó megállapításokat:

„[...] a dublett terminus két közös eredetű szót jelöl, amelyek azonban alakjukat és jelentésüket tekintve mégis többé-kevésbé eltérnek egymástól. (A »többé-kevésbé« itt azt jelenti, hogy a szemantikai kapcsolat még többnyire viszonylag egyértelműen látható a jelentések között)» (Balogh P. 1999: 17).

A tanulmány példaanyagából kiderül, hogy a dublett terminus az alakpárookra és a variánsokra egyaránt vonatkozhat, hiszen ide tartoznak például az azonos tövű, de eltérő szuffixumú párok (*original* 'eredeti' – *originel* 'ösi, kezdeti', *partial* 'elfogult' – *partiel* 'részleges'), az azonos latin etimonú, de eltérő esetragos alakok (*maire* 'polgármester' – *majeur* 'nagyobb') stb., valamint azok az esetek is, amikor két egykori konkurens alak él egymás mellett a szinkroniában (*plier/ployer* 'hajlít'). Utóbbi csoportba a variánsokon kívül – amelyeket a szerző szinonimáknak nevez – beletartoznak a részleges és teljes szóhasadás esetei is (vö. Balogh P. 1999: 18–21). A szerző a dublettekkel kapcsolatban megállapítja továbbá, hogy esetükben „[a] poliszemiából a paronímiához érkezünk, mint a változás következő fázisához” (Balogh P. 1999: 17). Ez a megállapítás első olvasatra ellentmondásosnak látszik, mivel a legáltalánosabb definíció szerint a paronimáknak éppen az az egyik alapvető tulajdonsága, hogy jelentéseik eltérnek, ha azonban a jelenség fentebb ismertetett szűkebb értelmezését vesszük alapul – amely szerint a szóban forgó párok tagjai között sokszor nemcsak hangzásbeli, hanem szemantikai kapcsolat is van (vö. Máthé 2009: 120–125) –, akkor bizonyos szempontból érthető, hogy a szerző miért azonosítja a dubletteket a paronimákkal. További érdekesség, hogy a szóhasadás magyarázata során a létrejött párok tagjait először Hegedűs is paronimáknak nevezi (2017: 19), a dublett terminust csak később alkalmazza.

A másik, jóval szűkebb meghatározás szerint a dublett „[...] két közös eredetű, többé-kevésbé hasonló hangzású és jelentésű szó. A két szó közül az egyik a nyelv

rendszerterület és természetes hangfejlődési szabályainak az eredménye, míg a másik minimális formai változáson átment közvetlen átvétel az alapnyelvből, ún. »tudós« alak (Bárdosi–Karakai 2008: 135). Ez a meghatározás arra utal, hogy a pár tagjai közül az egyik belső fejlemény, a másik pedig kölcsönelemként került be a francia nyelvbe a latin valamelyik változatából.

A spanyol nyelv vonatkozásában leginkább akkor használatos a(z) etimológiai) dublett kifejezés, ha a szópár egyik tagja belső fejlemény, a másik pedig vagy a latinból, vagy valamelyik román nyelvből kölcsönzött, például: *causa* 'eset' – *cosa* 'dolog', *reja* 'rács, kerítés' – *regla* 'szabály', *cobra* 'kobra' – *culebra* 'sikló, kígyó', *habla* 'beszéd' – *fábula* 'mese' (vö. Ulašin 2016: 255; Hegedűs 2017: 12–3). A példák azt is jól szemléltetik, hogy az alaki eltérés mellett mindig megfigyelhető szemantikai változás is, például jelentésbővülés (*denario* 'dínár' – *dinero* 'pénz'), jelentésszűkülés (*múscula* 'izom' – *muslo* 'comb'), illetve metaforikus vagy metonimikus jelentésátvitel *caldo* 'húsleves' – *cálido* 'forró' (vö. Ulašin 2016: 260–2).

A szlovák és a cseh nyelvű, illetve ezekre a nyelvekre vonatkozó szakirodalomban is tetten érhető a tágabb és a szűkebb értelmezés. Ivanová–Šalingová (vö. 1967: 25) felhívja rá a figyelmet, hogy a dublett és a variáns terminus jelentése nem egyértelmű, ezért előbbi a kettős alakokra használja, utóbbit pedig azokban az esetekben, amikor kettőnél több változat él egymás mellett a nyelvben. Az általa bemutatott példaanyagból azonban kiderül, hogy a szerző mindkét terminust tágabban értelmezi, hiszen az eltérő képzésű párok és sorok között azonos tövű szinonimák is szerepelnek, például *bojisko* – *bojište* 'csatater', *šantivý* – *šantovlivý* – *šantovný* 'csintalan, pajkos' (vö. 1967: 30).

Hrbáček (1974) egy teljes tanulmányt szentel az ekvivalencia, a dublettek és a variativitás kérdésének azzal a céllal, hogy elhatárolja őket egymástól. A dublettekkel kapcsolatban (más szerzők munkáit áttekintve) ő is megállapítja, hogy meghatározásuk nem egységes: van, aki a helyesírási változatok mellett (pl. *fēr* – *fair*) a szóhasadás során létrejött párok tagjait is dublettnek tekinti (pl. *horšký* 'forró' – *hořký* 'keserű'), mások viszont csak azoknak a pároknak a tagjait sorolják közéjük, amelyek felcserélése esetén nem érzékelhető semmilyen jelentésbeli változás. Összegzésként (megfontolandó módon) azt javasolja, hogy a dublett terminust a nyelvleírás diakrón, a variánst pedig a szinkrón szempontú vonatkozásai során lenne célszerű használni.

Ulašin (2016: 264) tanulmányában a szűkebb meghatározást tekinti mérvadónak, és felhívja rá a figyelmet, hogy a szlovák nyelvben jóval kevesebb etimológiai dublettel találkozhatunk, mint az újlatin nyelvekben. Ezek általában olyan párok, amelyeknek legalább az egyik tagja átvétel (*žiak* 'diák' – *diakón* 'diakónus', *kostol* 'templom' – *kaštieľ* 'kastély'), de akad köztük néhány (*miesto* 'hely' – *mesto* 'város', *kohút* 'kakas' – *kokot* 'vulg. férfi nemi szerv'), amelyek belső nyelvi különfejlődéssel jöttek létre (véleményünk szerint ezek már a szóhasadás körébe tartoznak). A szerző (Kráľík 2012 nyomán) arra is rámutat, hogy dublettek kialakulhatnak úgy is, hogy egy nyelv különböző nyelvváltozataiból kerülnek egymás mellé hasonló alakú és jelentésű alakok (köznyelvi *bastard* 'hibrid, jellemtelen ember' – Nagyszombat környéki nyelvjárás *pasták* 'hibrid' – gömöri nyelvjárás *basták* 'goromba ember'; köznyelvi *sedliak* 'földműves' – nyugat-szlovákiai nyelvjárás *sedlák* 'pej. paraszt').

A német nyelvvel kapcsolatban három szinonim kifejezéssel is találkozhatunk a szakirodalomban: *Dublette*, *Zwillingswörter*, *Doppelformen*. Paraschkeow (2004: XV–XX) megjegyzi, hogy a három terminus nem azonos, emellett pedig (mint a dublett szinonimáját) említi még a *Wortspaltung*, azaz a szóhasadás terminust. Ennek három típusát különíti el:

1. nyelven belüli szóhasadás, amelynek során vagy egy lexéma morfoszemantikai szétválása következik be, vagy pedig egy idegen szó kétszeres átvétele, viszsza-kölcsönzése történik;
2. genetikailag meghatározott szóhasadás, amikor vagy két nyelvváltozathoz, vagy egy másik (közelebbi vagy távolabbi rokon) nyelvből történik kölcsönzés a belső keletkezésű (itt azt jelenti, hogy az alapnyelvi formától szabályos hangváltozások során elkülönült) szó mellé;
3. nyelven kívüli szóhasadás, amelynek esetében két – azonos tövű és rokon jelentésű – (nem rokon nyelvi) kölcsönszó között figyelhető meg kapcsolat.

Egyet kell értenünk Hegedűs Irénnel abban, hogy ezeknek az alcsoportoknak az elhatárolása a fentiek alapján szinte lehetetlen (Hegedűs 2017: 19), már csak azért is, mert például a *Magister – Meister* párt maga Paraschkeow említi példaként mind az első, mind pedig a harmadik csoportban. Célszerűnek látszik tehát (a fenti, francia és spanyol nyelvre vonatkozó szűkebb meghatározás mintájára) a szóhasadás és a kölcsönzés különböző típusainak elhatárolása, amelynek alapján a következő kategóriákat lehet felállítani:

1. szóhasadással létrejött önálló lexémák (*wägen* 'mérlegel, lemér' – *wiegen* 'megmér, nyom', *das*'az, ő' – *dass* 'hogy');
2. a pár egyik tagja belső keletkezésű, a másik átvétel egy közelebbi (*kühl* 'hűvös' – *cool* 'klassz', *faul* 'lusta' – *foul* 'szabályellenes') vagy távolabbi rokon nyelvből (*Bruder* 'fiútestvér' – *Frater* 'szerzetes, barát', *drei* 'három' – *Trio*);
3. kettős átvétel más nyelv(ek)ből (*dichten* 'versel, tömörít' – *diktieren* 'diktálni', *Magister – Meister* 'mester').

Bloomer (1998: 3–6), akinek példaanyaga a német, angol és francia nyelvből származik, az alábbi típusokat különíti el:

1. etimológiai dublettek (azonos etimonú párok)
 - A) tiszta típus
 - a) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*Abenteuer – Aventure* 'kaland', *Eller – Erle* 'égerfa')
 - b) eltérő denotáció és konnotáció (*Leiste* 'léc, szegély' – *Liste* 'lista', *catch* 'elfogás' – *chase* 'vadászat')
 - B) kevert típus
 - a) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*ward – wurde* 'lenne')
 - b) eltérő denotáció és konnotáció (*Stadt* 'város' – *Stätte* 'helyszín')

2. morfológiai dublettek (ezek etimonja is megegyezik)
 - A) inflexiós típus
 - a) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*wharves* – *wharfs* 'rakpart' *Worte* – *Wörter* 'szavak')
 - b) eltérő denotáció és konnotáció (*cloths* 'szövetek, anyagok' – *clothes* 'ruhák')
 - B) morfoszintaktikai típus
 - a) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*data is* – *data are* 'az adat/ok van/nak')
 - C) derivációs típus
 - a) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*Neuheit* – *Neuigkeit* 'újdomság')
3. lexikális dublettek (ezek etimonja nem egyezik meg)
 - A) azonos denotáció, eltérő konnotáció (*calf* – *veal* 'borjú', *kingly* – *royal* 'királyi').

Az egyes alcsoportokban szereplő azonos denotációjú, de eltérő konnotációjú párok tulajdonképpen egymás variánsainak tekinthetők (kivéve a 2C és 3A csoportot, mivel előbbi esetben csak a képzők szinonimái egymásnak, utóbbiban pedig teljes az alaki eltérés, vagyis szinonimákról van szó), az 1Bb, illetve a 2Ab típusú párok pedig szóhasadással jöttek létre.

Az angol nyelv dublettjeire vonatkozó első összegzés Allentől származik, aki a következőképpen határozta meg a fogalmat (vö. Allen 1908: 184): a dublettek az angol nyelvben olyan szópárok, amelyek azonos eredetű tövekből jöttek létre különböző folyamatok során. A szóban forgó jelenségnek öt alkategóriáját különíti el:

1. a latinból és a franciából (*fact* 'tény' – *feat* 'tett');
2. a francia nyelv különböző dialektusaiból (*cavalier* 'gavallér, nemes' – *chevalier* 'lovag');
3. a francia korábbi és későbbi nyelvallapotából (*frail* 'törékeny, gyenge' – *fragile* 'ua.');
4. az olaszból és a franciából (*influenza* 'nátház' – *influence* 'befolyás') származó átvételek, valamint;
5. a középangol északi és déli dialektusában keletkezett párok (*hale* 'egészséges' – *whole* 'ua.').

Hegedűs Irén (2017) megkülönböztet:

1. betűzési/helyesírási (*storey* – *story* 'történet', *gaol* – *jail* 'börtön', *draft* 'vázlat, huzat' – *draught* 'huzat', *metal* 'fém' – *mettle* 'hév');
2. analógiás változással alakult (*older* 'idősebb' – *elder* 'idősebb, rangidős'; *brother* 'fiútestvér' – *brethren* 'hittestvér, felebarát');
3. kölcsönzés során létrejött (*fane* 'zászló, szélkakas' – *vane* 'szélkakas', *fat* 'edény' – *vat* 'hordó');
4. tőalternáció következtében kialakult (*to sing* 'énekelni' – *song* 'ének', *broth* 'húsleves' – *bread* 'kenyér'); illetve

5. affixális dubletteket (*inacceptable* – *unacceptable* 'elfogadhatatlan', *economic* 'gazdasági' – *economical* 'gazdaságos').

A betűzési dublettek között találunk variánsokat, illetve a szóhasadás különböző fázisaiban lévő alakpárokat, a második és a negyedik csoport szavai pedig tulajdonképpen szóhasadással jöttek létre. A kölcsöndublettek más-más nyelvváltozattól származnak, és közöttük is megfigyelhető bizonyos fokú jelentésbeli eltérés, az affixális párok közé pedig azonos tövű szinonimák és eltérő jelentésű szavak is tartoznak.

Az orosz nyelvben a dublettek következő osztályozását találjuk (vö. Rosenthal–Tyelenkova 1976):

1. akcentológiai: *иначе* (inácse) – *иначе* – (inácse) 'másként', *творог* (tvórog) – *творог* (tvoróg) 'túró';
2. morfológiai (szóalakképzési): *порой* (porój) – *порую* (poróju) 'idővel' [mindkettő eszközhatározós eset], *чая* (csája) például *сто грамм чая* (100 gramm csája) '10 dkg tea'; *чайка чаю* (csáska csáju) 'egy csésze tea' [mindkettő birtokos eset];
3. lexikai (lexikai-szemantikai): *языкознание* (jazikoznányije) – *языковедение* (jazikovédenyije) 'nyelvészet';
4. szóképzési: *беретик* (berétyik) – *березняк* (bereznyák) 'nyírfaerdő', *речонка* (recsónka) 'kis folyó, jelentéktelen folyócska' – *речушка* (recsúska) 'sekély vizű folyócska, patakocska';
5. szintaktikai: *понятный каждому* (ponyátnij kázsdomu) – *каждого* (kázsdovo), *понятный для каждого* (ponyátnij dlja kázsdovo) 'mindenki számára érthető' [az első részeshatározós, a második birtokos eset], *приверженность науке* – *приверженность к науке* (privérzsennyoszty náuke/k náuke) 'a tudomány iránti elkötelezettség' [mindkettő részeshatározós esetvonzat, de az egyik előljáróval, a másik nélkül];
6. stilisztikai: *Волчица* (volcsíca) – *волчиха* (volcsíha) 'nőstényfarkas', *бессмысленность* (besszmíszlennoszty) – *бессмыслица* (besszmíszlica) 'értelmetlenség';
7. etimológiai: ószláv *гражданин* (grazsdanyín) 'állampolgár' → (orosz) *горожанин* (gorozsányin) 'ua.' → orosz *гражданин* (grazsdanyín) 'állampolgár' orosz *горожанин* (gorozsányin) 'városlakó'; ószláv *глава* (glavá) 'fej' → orosz *голова* (golová) 'ua.' → orosz *глава* (glavá) 'fejezet' – orosz *голова* (golová) 'fej'.

Az első csoport szópárjainak azonos a jelentése, de a hangsúly tekintetében eltérnek, vagyis akcentológiai variánsok, a második esetben pedig az azonos funkciójú esetragok használati köre tér el, azaz szóalakvariánsokról van szó. A harmadiktól a hatodik csoportig a pároknak csak a tövei azonosak, vagyis azonos tövű szinonimák, az utolsó eset példái között pedig szóhasadás ment végbe úgy, hogy az egyik alak a nyelv rendszerszerű és természetes hangfejlődési szabályainak a következménye, a másik pedig közvetlen átvétel az ószláv nyelvből.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a dublett terminus mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomban egyrészt az alakpár szinonimájaként szerepel (tágabb értelmezés), másrészt pedig (leginkább az „etimológiai” jelzővel ellátva) azoknak a szópároknak a jelölésére használatos, amelyeknek vagy mindkét tagja átvétel egy adott nyelvben, vagy az egyik eleme belső keletkezésű, a másik pedig kölcsönzés egy rokon nyelvből. A magyar nyelvben az utóbbi esetre (a földrajzi távolságnak és nyelvünk, illetve a rokon nyelvek státuszának köszönhetően) nem találunk példát, az előbbire azonban az etimológiai szótárak szócikkeinek (és részben a szakirodalomnak) az alapos áttanulmányozása után igen. Ezek között előfordulnak olyanok, amelyek denotatív jelentése azonos, csak pragmatikai eltérés van közöttük (*imidzs* – *imázs*, *sztenderd* – *standard*), ám legtöbbjüknek az elsődleges jelentése is eltér (*áfium* – *ópium*, *bödön* – *puttony*, *bazár* – *vásár* – *pazar*, *gél* – *zselé*, *pap* – *pópa*, *nokedli* – *nyokki*, *bodega* – *patika* – *butik*, *rozsa* – *ragya*, *plakett* – *plakát*, *duga* – *donga* stb.).

Itt is érdemes megemlíteni, hogy a dublettképződés nemcsak a sztenderd nyelvváltozatban, hanem a magyar nyelv különböző kontaktusváltozataiban (leginkább a többségi nyelv és a nyelvjáráások érintkezése során) is megfigyelhető visszakölcsönzés formájában:

„A visszakölcsönzés megnevezés arra a kontaktológiai jelenségre utal, amikor egy átvétel nyelvből származó hangalak az átvétel nyelvi módosult formájában újra visszatérül az átvétel nyelvbe vagy nyelvváltozatba” (Benő 2008: 31).

Jó példái ennek a szlovákiai magyar (denotatív jelentésükben azonos) *palacsinta* – *palacinka*, illetve a romániai magyar (jelentésszűkülésen átment) *katlan* – *gudlun* ’búvóhely’ vagy *búcsú* – *bulcsu* ’nagyvásár’ párok (vö. Benő 2004: 124).

Érdeemes továbbá megemlíteni azokat a párokat is, amelyeket nyelvközi dubletteknek nevezhetünk. Ezek olyan kölcsönzéssel (a párnak vagy az egyik tagja került a magyarból a szlovákba, vagy fordítva, vagy mindkét tag német eredetű mind a szlovák, mind pedig a magyar nyelvben) létrejött alakpárak, amelyek formailag nagyon hasonlóak, denotatív jelentéseik a legtöbb esetben megegyeznek, de stílusértékük és nyelvváltozatbeli szerepük a két nyelvben eltérő, vagyis legalább az egyiküknek létezik jóval gyakrabban és szélesebb körben használatos szinonimája, például: *ablak* – *oblok*, *abrosz* – *obrus*, *haszon* – *choseň*, *sátor* – *šiator*, *ráspoly* – *rašpl’a* (vö. Tóth 2015: 173–6).

Ha tehát a dublett terminus szűkebb értelmezését vesszük alapul, akkor az etimológiai dubletteket nemcsak a variánsoktól, hanem a szóhasadás, a szinonímia és a paronímia eseteitől is el kell határolnunk.

9. Összegzés

Dolgozatunkban azoknak a lexikológiai jelentésviszonyoknak, illetve nyelvi jelenségeknek a jellemzőit ismertettük – összefoglalóan alakpároknak nevezve őket –, amelyek ugyan mutatnak közös jegyeket a nyelvi variánsokkal, ám azoktól el kell határolnunk őket.

A variativitással összefüggő lexikológiai jelentésviszonyok rendszerének ismertetése után a teljes és részleges szó(alak)hasadás (köz-, szak- és tájnyelvi, illetve nyelvközi) vonatkozásait mutattuk be. A szinonimitáson belül az azonos töből szinonim képzővel létrehozott változatokat (pl. *siel* – *sízik*), illetve a funkcióigés szerkezetek egy csoportját emeltük ki (pl. *átirányítást eszközzel* – *átirányít*), a paronimák közül az azonos tövűekkel foglalkoztunk, és rámutattunk, hogy azokat a beszélők kisebb-nagyobb csoportjai sokszor variánsokként használják (pl. *helység* – *helyiség*), az azonos alakú szavak sorából pedig az álhomonimáknak nevezett párok toldalékolat alakjait vizsgáltuk (pl. *jobbat* – *jobbot*). Rajtuk kívül azoknak a pároknak és szósoroknak a különböző csoportjait is számba vettük, amelyek alakja és jelentése ugyan hasonló, de etimológiailag nem tartoznak össze (pl. *kelepel* – *kalapál*, *dörög* – *görög* – *zörög*), illetve a magyar és nemzetközi szakirodalom alapján tisztáztuk a dublett terminus (szűkebben és tágabban) jelentését.

Zárásképpen szükséges még megemlíteni, hogy mind a lexikai szintű nyelvi variativitásnak, mind pedig a jelen dolgozatban ismertetett lexikológiai jelentésviszonyoknak vizsgálhatók a tulajdonnévi – egy nyelven belüli (pl. *Rábca* – *Répcse*) és nyelvközi (pl. *Komárom* – *Komárno*) – vonatkozásai is (vö. Kiss L. 1994; Lőrincz G. 2015, 2017; Török 2010, 2012: 129, 2013), ezek bemutatása azonban önálló tanulmányt kívánna.

SZAKIRODALOM

- Ahmanova, O. Sz. – Ахманова, О. С. 1986. *Словарь омонимов русского языка* (Az orosz nyelv homonimaszótára). «Русский язык». Москва.
- Allen, Edward A. 1908. Englishdoublets. *Publications of the Modern Language Association* 23: 184–239. <http://www.jstor.org/stable/456687> (2020. 05. 05.) <https://doi.org/10.2307/456687>
- Balázs János 1967. Az alapkárképződés okai, módjai és funkciói. *Magyar Nyelv* 63: 148–56.
- Balogh Dezső 1988. *A paronimák*. In: Kiss Jenő – Szüts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, I: 152–59.
- Balogh Péter 1999. A poliszémia és a dublettek. In: Gecső Tamás (szerk.): *Poliszémia, homonímia. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához II*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 16–24.
- Bárdosi Vilmos – Karakai Imre 2008. *A francia nyelv lexikona*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönzó jelentésvilága. A román–magyar nyelvi érintkezés lexikai-szemantikai kérdései*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. <https://doi.org/10.36240/etf-246>
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor 2015. Hangzásséma és motiváltság a hangutánzó és hangulatfestő igéink körében. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 43–57.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 123: 388–94.
- Bloomer, Robert K. 1998. Types of linguistic doublets. *Studia Neophilologica* 70/1: 1–7. <https://doi.org/10.1080/00393279808588214>

- Dobos Csilla 2007. *A funkcióigés szerkezetek mint komplex régensek. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica. Nova Series TOM. XXXIV: 25–37.*
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár. 2., átdolgozott kiadás.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.) 1959–62. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Elekfi László 1996. Részleges szóhasadások mint határesetek. *Magyar Nyelv* 151: 286–96.
- Elekfi László 2000. Homonimák felismerhetősége toldalékos alakok alapján. *Magyar Nyelvőr* 124: 146–63.
- Fazakas Emese 2015. Hangelaki összecsengés és jelentésváltozás. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Motiváltság és nyelvi ikonicitás.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 88–100.
- Fejes László 2015. Miért kupak a kupaktanács? *Nyelv és Tudomány.* <https://m.nyest.hu/hirek/miert-kupak-a-kupaktanacs> (2020. 30. 8.)
- Gorbacsevics, K. Sz. – Горбачевич, К. С. 1978. *Трудности словоупотребления и варианты норм современного русского языка (A mai orosz nyelv szóhasználati nehézségei és normavariánsai).* Изд. Русский язык. Москва.
- Grétsy László 1962. *A szóhasadás.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1975. Part ~ mart. In: *Szavak és szólások.* Nyelvtudományi Értekezések 88. Akadémiai Kiadó, Budapest, 49–50.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókinccsvizsgálat.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hegedűs Irén 2017. *Mechanisms of Doublet Formation: Investigating the(mor)phonology–lexicology interface in the history of English.* University of Pécs Institute of English Studies, Pécs.
- Horváth Katalin 2004. *Névelmélet és etimológia. A folyók eredete és rokonsága.* Kézirat. http://alknyelv.elte.hu/Horvath_Nevelmelet_folyik.pdf (2020. 6. 25.)
- Horváth Katalin 2011. Szócsaládok etimológiai kutatása a szinkronia–diakronia egységében: a pereg eredete és rokonsága. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Szinkronikus nyelvléírás és diakronia.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 128–47.
- Horváth Katalin 2015. Homonima vagy polyszéma? *Fok* főnevünk eredetéről és szócsaládjáról. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII.* Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 81–98.
- Horváth László 2008. Alapnyelvi örökség és új etimológiai összefüggések. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V.* Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 81–6.
- Hrbáček, Josef 1974. Lexikální ekvivalenty, dublety a varianty. *Naše řeč* 57/1: 28–33. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5742> (2020. 4. 30.)
- H. Varga Márta 2009. Megjegyzések a terminusalkotás módjaihoz – a szóalakhasadás I. A tőalternációkra kiterjedő jelentésmegoszlások. *Magyar Terminológia* 2: 175–95. <https://doi.org/10.1556/MaTerm.2.2009.2.2>
- Istók Béla 2017. A ritkább szóalkotási módok státusának újraértékelése. In: Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs (szerk.): *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései: A Variológiai Kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai.* Selye János Egyetem, Komárom, 167–80.
- Istók Béla 2018. *Internetes futballnyelvhasználat. Közösség, mémek, szóalkotás.* Pandora Könyvek 40. Liceum Kiadó, Eger.

- Ivanová-Šalingová, Mária 1967. Dublety a varianty v Slovníku slovenského jazyka. *Slovenská reč* 32/1: 25–32.
- Jakab István 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Madách Kiadó, Bratislava.
- Juhász Dezső 1996. A magyar onomatopoezis történetéhez. *Magyar Nyelv* 92: 174–81.
- Juhász Dezső 2016. A magyar nyelvjárástörténet néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 111: 257–68. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.3.257>
- Juhász József 1980. Vázlatok a szó portréjához. In: Rácz Endre – Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 99–120.
- Károly László 2008. *Toboz és doboz*. Két vitatott eredetű szavunk. In: Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 113–26.
- Károly Sándor 1966. A *cs* és *k* hang szerepe hangfestő szavainkban. *Magyar Nyelv* 62: 151–8.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1966. *Csűnik ~ sínylik ~ senyved ~ szenved ~ sanyarog ~ suny ~ szuny*. *Magyar Nyelv* 62: 465–8.
- Kiss Lajos 1994. Etimológiailag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülése („névhasadás”). *Nyelvtudományi Közlemények* 200: 103–7.
- Kocsis Réka 2013. *A nyelvjárástörténet néhány elméleti-módszertani kérdése, különös tekintettel a Münchener kódexre*. TDK-dolgozat. http://nyelvtortenet.elte.hu/wp-content/uploads/2013/05/Kocsis_Reka.pdf (2020. 08. 30.)
- Králik, Lubor 2012. Slk. dial. bastár, basták, pasták. In: Karpenko, O. P. – Šulhač, V. P. (eds.): *Studiji z onomastykta etymolohiji*. 2011–2012. Instytut ukrajins'koj imovy NAN Ukrajiny, Kyjiv, 277–280. <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/e-library/studiji-z-onomastyky-11-12.pdf> (2020. 4. 30.)
- Lanstyák István 2019. A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XXI/4: 61–91.
- Lengyel Klára 2000. A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 341–50.
- Lőrincz Gábor 2015. A magyar utónevek varianciája. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. Nova Series TOM. XLII: 127–44.
- Lőrincz Gábor 2016. *Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban*. Pandora Könyvek 38. Líceum Kiadó, Eger.
- Lőrincz Gábor 2017. Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar–szlovák településnevekben. In: Zimányi Árpád (szerk.): *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Az Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2016-os előadásaiból*. Líceum Kiadó, Eger, 83–92.
- Lőrincz Julianna 2009. *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek*. Selye János Egyetem, Komárom.
- Lőrincz Julianna 2010. A nyelvi aszimmetria: a variativitás és néhány lexikológiai jelentésvizony összefüggései. In: Hári Gyula (szerk.): „*Végetlen a tér, mely munkára hív*”: köszönőtő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. Pannon Egyetem, Veszprém, 154–59.
- Lőrincz Julianna 2011a. A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben. In: *Kommunikáció – Stílus – Variativitás és anyanyelvoktatás*. Pandora Könyvek 24. EKF Líceum Kiadó, Eger, 135–41.
- Lőrincz Julianna 2011b. Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései. *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Líceum Kiadó, Eger, 118–24.

- Lőrincz Julianna 2016. Ritkák-e a ritkébb szóalkotási módok? A rövidítés és a jelentéstapadás az anyanyelvkönyvekben. *Acta Academiae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica*. Nova Series Tom. XLIII: 138–55.
- Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna 2020. A nyelvi variativitás elméleti kérdései. *Magyar Nyelvőr* 144: 229–53. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.229>
- Mátai Mária 2010. A magyar szófajttörténet egyes kérdései. *Magyar Nyelv* 106: 269–83.
- Máthé Dénes 2009. *Szemantikai alapviszonyok*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár – Cluj-Napoca.
- Nszt. = Ittész Nóra (főszerk.) 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára* 1 –. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Paraschkeow, Boris. 2004. *Wörter und Namengleicher Herkunft und Struktur. Lexikontymologischer Dubletten im Deutschen*. Walter de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110864755>
- Pesti János 2016. Az énekléstől a sírásig: a *dudol* ~ *dudul* és a *tutul* tájszavak összefüggéseiről. *Magyar Nyelv* 112: 458–60. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.4.458>
- Pusztai Ferenc 2002. Szóhasadás és szóhasítás. In: Balázs Géza – A. Jászó Anna – Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 400–4.
- Rosenthal D. E. – Tyelenkova M. A. – Розенталь, Д. Э. – Теленкова, М. А. 1976. *Словарь-справочник лингвистических терминов* (Nyelvészeti terminológiai szótár). Москва, Изд. Просвещение.
- Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó – Simon Szabolcs 2011. Idegen szavak a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István (szerk.): *Magyarok Szlovákiában VII. A nyelv*. Fórum Kisebbségkutatási Intézet, Somorja, 243–53.
- Tóth Sándor János 2015. Jazykový obraz sveta v učebniciach slovenčiny a maďarčiny ako cudzieho jazyka = Linguistic Picture of the World in the Textbooks of Slovak and Hungarian as foreign languages. In: *Jazyky v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch*. Veda, Bratislava, 163–78.
- Török Tamás 2010. Külterületi helynevek fordíthatósága: Alsó-Ipoly mente és Zoboralja magyar dűlőneveinek szlovák változatairól. In: Lendvai Endre – Wolosz Robert (szerk.): *TRANSLATOLOGIA PANNONICA III. Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VII. konferencia tanulmánykötete*. PTE BTK FKK, Pécs, 65–74.
- Török Tamás 2012. Helynevek és a fordítástudomány: A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján. In: Hoffmann István – Tóth Valéria (szerk.): *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 117–32.
- Török Tamás 2013. Hungarian Place Names – Slovak Maps.: Hungarian Place Names on Slovak Maps of the Areas Around Zobor and the Lower Areas of the River Ipoly. *Eruditio – Educatio* 8/3: 71–89.
- Ulašín, Bohdan 2016. Etymologické dublety v španielčine a slovenčine. *Časopis pro moderní filologii* 98/2: 254–67.
- ÚMTsz. 3. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1992. *Új magyar tájszótár* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Valgina, N. Sz. – Валгина, Н. С. 2001. *Активные процессы в современном русском языке. Учебное пособие*. (Aktív folyamatok a mai orosz nyelvben. Oktatási segédlet). Московский Государственный Университет, Москва. <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook050/01/part-005.htm#i396> (2020. 9. 19.)
- Vince Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad*: főnév + ige szerkezetek igei variánsai. In: Sinkovics Balázs (szerk.): *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tu-

dományegyetem, Szeged, 265–78.
 Zilahi Lajos 1993. Nyelvjárási jelentésváltozások. *Magyar Nyelvőr* 113: 67–78.

Istók Béla
 egyetemi adjunktus
 Selye János Egyetem
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-7215-2893>

Lőrincz Gábor
 egyetemi adjunktus
 TTK Selye János Egyetem TTK
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
<https://orcid.org/0000-0001-7543-7758>

Lőrincz Julianna
 habil. nyugalmazott egyetemi docens
 Selye János Egyetem TTK
 Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-1748-7033>

SUMMARY

Istók, Béla – Lőrincz, Gábor – Lőrincz, Julianna – Török, Tamás

The system of relationships across lexical variants and pairs of word forms

In this paper we describe the characteristics of lexico-semantic relationships across linguistic phenomena referred to collectively as ‘pairs of word forms’ that show some common features with lexical variants but have to be distinguished from them.

After the description of systems of lexico-semantic relationships related to lexical variability, the phenomena of complete and partial word (word-form) split are presented. Within synonymy, variants created from the same stem with a pair of synonymous suffixes (*sízik* vs. *síel* ‘ski’ (verb)) and some functional verb structures (*átirányítást eszközöl* vs. *átirányít* ‘make a changeover’) are highlighted. Among paronyms, we deal with words sharing the same stems, pointing out that they are often used as variants by smaller or larger groups of speakers (*helység* ‘settlement’ vs. *helyiség* ‘premises’). From among series of words of the same form, we examine suffixed forms of pairs called pseudo-homonyms (*jobb-at* ‘the better one-acc.’ vs. *jobb-ot* ‘the right-side one-acc.’). Furthermore, we consider various groups of word pairs and word strings that are similar in form and meaning but are not etymologically related (*kelepel* ‘clapper’ (verb) vs. *kalapál* ‘hammer’ (verb); *dörög* ‘thunder’ (verb) vs. *görög* ‘roll’ (verb) vs. *zörög* ‘rustle’ (verb)). We clarify the (narrower and broader) meanings of the term *doublet* based on the relevant literature on Hungarian and on other languages.

Keywords: pairs of word forms, lexico-semantic relationships, word split, synonymy, paronymy, pseudo-homonymy